

Angst før, nu og i før-fremtiden

Markus Floris Christensen og Anders Ehlers Dam: *Angst i dansk litteratur*, 334 sider. Aarhus: Aarhus universitetsforlag, 2023.

Jeg blev overrasket, da jeg hørte om angst som et aktuelt forskningsemne inden for litteraturen. Åbenbart havde jeg en eksistensfilosofisk kodning af termen, hvorfor jeg forbandt den med 1950'erne. Nu er der udkommet en hel antologi om emnet med 13 bidrag fra danske og enkelte tyske litteraturforskere. Bogen udspringer af en konference, der blev afholdt i Flensborg juni 2021. I indledningen hedder det programmatisk, at angst kan berøve os ordet, hvor litteraturen kan give os ordet tilbage og forvandle oplevelser af angst til litterær form. Det skal også forstås på den måde, at litteraturen kan give et modsprog til neurovidenskaben og tilbyde et emotionelt arkiv for de historiske formforvandlinger af angst.

Det virker sympatisk, men der mangler nogle affektteoretiske overvejelser. Er angst noget mere fundamentalt end andre følelser, som vrede, skam, kærlighed m.v., eller er det blot eksistensfilosofien, der flytter med, hvis man antager det? Det hedder også i indledningen, at angst bliver en mestertrope i den moderne litteratur fra oplysningstiden og frem, og med henvisning til Georg Lukács' berømte begreb om "den transcendentale hjemløshed" må man forstå, at angst har med individets svimlende frihed i moderniteten at gøre. Det er unægteligt en gammel traver, og i denne optik bliver moderniteten lidt som en ond demiurgisk gud, der producerer en falden verden i forhold til det, der var før. Men at insistere historiefilosofisk på så radikalt et brud passer måske ikke så godt til den mere nøgterne diakrone ambition om litteratur som et emotionelt arkiv: Var der ikke angst før 1700-tallet? Rattede den sig altid mod noget, f.eks. fortabelsen, og ikke mod intet? Et par artikler om før-moderne tekster, det være sig folkeviser, salmer eller noget tredje, ville have været velgørende. Nuvel, lad os se på de artikler, der rent faktisk er i bogen:

Jacob Bøggild skriver om angst som motiv i flere eventyr af H.C. Andersen, bl.a. "Den lille Havfrue", hvor havfruen får muligheden for at blive menneske med dødens risiko. Artiklens læsninger er interessante som historisk eksempelmateriale, og det påvises, at angsten hos Andersen har affinitet til begrebet hos Kierkegaard og måske endda kan hævdes at foregribe det, men man savner et perspektiv, der rækker videre end denne forbindelse.

Det får man til gengæld hos Isak Winkel Holm, der i sit bidrag prøver at differentiere angstbegrebet hos Kierkegaard, så det også kan bruges dennesidigt som kli-

maangst. Hvordan kan man leve meningsfuldt på randen af katastrofen? Det virker umiddelbart fjernt fra Kierkegaard at tolke hans tanke om at hvile i forsynet som dette, at vi er en del af planeten, og jeg kan ikke vurdere, om Winkel Holm vrider ham af led, men selve dette at sørge i før fremtid som en affektiv atmosfære er spændende, og det er rigtigt, at det kan minde om den fremadrettede sorg hos profeterne, vi kan finde i Det Gamle Testamente og hos Jesus, når han græder over Jerusalem.

I Annegret Heitmans artikel om kvindelige gennembrudsforfattere er angsten et stadium, der bliver overvundet. Det har med kvindelivets begrænsninger at gøre og antager en kønstypisk karakter. Med et begreb fra Niklas Luhmann præciseres det, at de litterære tekster ikke er en direkte iagttagelse af, hvad der psykologisk foregår, men en, f.eks. narrativ, refleksion. Dette litteraturontologiske aspekt kunne godt have været forfulgt lidt mere, også i antologien som sådan. Hvad er det, der foregår, når erfaringer får æstetisk form? Er der både gevinster og tab?

Anna Sandberg skriver om Herman Bang og hans *Sælsomme Fortællinger*. Bang var en sårbar krop og del af en udsat minoritet, og han led af både præstationsangst, sygdomsangst og økonomiske bekymringer. Som sådan kan han virke som en "samtidig" i forhold til vores skrøbelige periode, men det er interessant, hvor meget af hans udsathed, der også havde med chokket i 1864 at gøre, sårfeberen fra Dybbøl.

Måske er jeg som Henrik Pontoppidan-entusiast forudindtaget, men jeg synes, at Anders Ehlers Dam har skrevet et af bogens bedste bidrag med sin analyse af *De Dødes Rige*. Hans pointe er, at angsten i romanen ikke kun er noget, personerne har; de er i den som en suprasubjektiv stemning, fremkaldt af tidsatmosfæren. Han laver også en interessant læsning af romanens "utopiske" afslutning, der ofte er blevet set som påklistret, ubehjælpelig eller ironisk. Angsten som en kollektiv stemning eller atmosfære trækker på affektteori – affekter er relationelle, nok så meget som individuelle – og den pointe har også bud til vor tid, hvor stress og mistrivsel antager et epidemisk omfang, der gør en forestilling om "social smitte" nærliggende.

Rasmus Vangshardt står for bogens mest farverige bidrag med sit tidsbillede af den ekspressionistiske forfattergruppe omkring frokoststuen "Kannibalen" i mellemkrigstidens København. Især den ukendte bohemedigter Johannes Weltzer er et fund med mange prægtige citater. Som ved de kvindelige gennembrudsforfattere gælder det her, at angsten kun er en fase, og den er oven i købet halvvejs behagelig, man drømmer om den og leger med den; man dyrker mørke forløsningserfaringer og føler sig som del af et verdensteater, der er indsat i en større metafysisk orden. Vangshardt trækker her på sin forskning i den spanske barok og motivet om verdensteateret. Vi er langt væk fra det dystre og livslammende angstbegreb, men nu er forfatterne også indfanget, mens de var unge og lystige.

De to efterfølgende bidrag af Marianne Stidsen og Anders Juhl Rasmussen er enkeltstudier i angsten hos hhv. Ole Sarvig og Tove Ditlevsen. Stidsen læser Sarvig i regi af Erich Fromm og Anthony Giddens, og artiklen lægger sig op ad hendes doktordisputats. Sarvig så kunsten som en sjælehealer og dyrkede kristendommen i en ny og ukendt skikkelse. Artiklen er stilfærdig, og lidt atypisk har Stidsen ikke indflettet bombastiske kommentarer til tidens værdikampe. Juhl Rasmussen bemærker, at Ditlevsen nok så meget som Tom Kristensen er angstens digter. Hun røber ret sent, at hun faktisk har været syg i psykiatrisk forstand siden sit 12. år. Ditlevsens

skrøbelighed fylder måske ikke så meget i den pulserende renæssance, hun trækkes igennem i disse år. Juhl Rasmussen fremdrager meget interessant hendes lange forbindelse og sågar venskab med psykiateren Thorkild Vanggaard, der nåede at blive opfattet som en meget kontroversiel figur af kvindebevægelsen. Måske gemmer der sig et emne for videre udforskning her. Juhl Rasmussen noterer også, at en let flirt fra Ditlevsens side med antipsykiatrien ikke kommer til at sætte sig nogle videre spor i forfatterskabet.

Markus Floris Christensen trækker i sit bidrag de teoretiske perspektiver op; angst har også med interpersonelle relationer og emotionelle svingninger at gøre, og det forhold kan i litteraturen som refleksionsmedium spille videre i en dynamik mellem forfatter, tekst og læser. Det er en god pointe, også vendt imod skepsis fra andre fagtraditioner, der arbejder mere kvantitativt og kan have svært ved at forstå, hvordan en forfatters singulære arbejde kan være repræsentativt for andet end hendes personlige og idiosynkratiske indre forestillingsverden. Floris Christensen vil gerne udfordre et udsagn fra Hugo Friedrich om, at man i moderne litteratur ikke kan finde en vej ud af angsten igen. Han mener, der kan være noget opbyggeligt over den litterære bearbejdning af angsten, og han siger, at i vore dages diagnosesamfund kan det være svært at skelne den raske fra den syge, og at litteraturen måske kan modvirke fastfrysningen af den menneskelige subjektivitet i diagnostiske spektrere. Det er gode pointer, og den teoretiske del af artiklen overskygger dens læsninger af Thorkild Bjørnvig, Inger Christensen og Søren Ulrik Thomsen, som ikke giver så meget.

Henrik Zetterberg-Nielsen skriver om fikcionalitet og seksualitet hos Svend Aage Madsen. Hvordan skal man opfatte bestemte seksuelle fantasier, som kan have stor udbredelse? Er det ønskedrømme, eller er det omvendt noget, man absolut ikke ville ønske for sig selv, som voldtægtsfantasier for kvinders vedkommende og harejsfantasier for mænds vedkommende? Zetterberg-Nielsen diskuterer ikke, hvad de kunne udspringe af, siden det ikke er ønskedrømme, men han lægger vægt på at afpatologisere dem og bevæger sig gennem artiklen på en fin og tynd line mellem usnerpet frisind og seksualpolitisk korrekthed. Artiklen er vældig interessant, men den burde måske have stået i en anden antologi, for angsten tematiseres ikke så meget.

Lasse Gammelgaards artikel om Simon Grotrians salmedigtning tangerer måske også mest antologiens emne ved at diskutere hans "anxiety of influence" i forhold til store forgængere inden for genren. Louise Mønster skriver om Henrik Nordbrandt, der først sent i livet blev mere eksplicit om, at han havde været præget af psykisk sygdom og fandt nogle årsager i barndommen omkring bombardementet af Den Franske Skole på Frederiksberg. I den interessante digtsamling *Jetlag* (2015) beskriver Nordbrandt et voldsomt angstanfald under en flyvetur til Costa Rica. Nordbrandt ekspanderer sin angst ikke bare ned i barndommen men også ud i et stort og historisk billede af Colombus og imperialismen. Mere interessant er det måske, hvordan angst og ubehag ved tilværelsen for ikke så lang tid siden blev opfattet som et eksistentielt grundvilkår for en digter som Nordbrandt, måske ligefrem et adelsmærke, for følsom til november i Danmark, til nu at blive set som noget mere konkret-sygeligt. Det svarer til, hvordan kunstneres alkoholisme før blev set som et naturligt tilbehør, "kampen med de indre dæmoner", der samtidig gjorde dem skabende, hvor den i dag mere vil blive opfattet, f.eks. i et tilfælde som Dan Turèll,

som, ja, slet og ret alkoholisme med store omkostninger for forfatteren selv og hans nærmeste.

Antologien afsluttes med et fint og perspektivrigt bidrag ved Sophie Wenerscheid, der noterer, at der i dag ikke er angstmangel, som i eventyret om prinsen, der drog ud for at lære angsten at kende. I dag har vi rigeligt med især fremtidsangst, men katastroferne er ikke rigtig indtrådt endnu, så vi må trække på vores forestillinger og på litteraturen for at forstå, at vi allerede nu lever på en såret planet. Vi må anskue os selv fra fremtiden, retroprospektivt, som hun siger med en henvisning til Winkel Holm. Wenerscheid udviser dog samtidig med henvisning til Norbert Bolz en vis reservation over for den grønne bevægelse: Den kan ende som en angstreigion, en politisk teologi, en menneskefjendtlighed, som regner med en katastrofe, der kun kan afværges, hvis vi øjeblikkeligt omvender os og radikalt ændrer den måde, vi lever på. Men angst er ikke en god rådgiver, hvis den er så stærk, at den gør os ude af stand til at handle, så når Wenerscheid læser sære økofiktioner og spekulativ fiktion, søger hun hellere billeder, der kan have en opløftende og aktiverende effekt. Angsten fremmaner måske nok det værste, men tillader alligevel med litteraturens bearbejdning et håb om, at det ikke vil ske.

Angst i dansk litteratur er en god og gedigen antologi. Der er ingen bidrag, der ikke er interessante. En del har dog en tendens til at lukke sig for meget om deres emne. "Løft nu blikket lidt", kunne redaktørerne godt have sagt. Der er (vel) ikke noget at være bange for.

Anmeldt af Nils Gunder Hansen

Et tvetydigt lys: En bearbejdet ph.d.-afhandling med et stort, alment sigte

Nicklas Freisleben Lund: *I ambivalent kamp. Strejkeromanen 1850-1950*, 270 sider. SFAH's skriftserie nr. 62, 2023.

Nicklas Freisleben Lunds (herefter NFL) bog *I ambivalent kamp: Strejkeromanen 1850-1950* er en bearbejdet ph.d.-afhandling. Den har den akademiske afhandlings teoretiske stringens, dens systematiske, klare og tesestyrende opbygning, dens meningsfulde og åbnende opsummering og perspektivrige slutning. NFL fortjener sin titel. Men bogen er mere end det. Den er et engageret, til tider lidenskabeligt forsvar for "politisk" litteratur, ikke (blot) i den betydning, at den (litteraturen) handler om politik, men også på den måde, at man skal kunne bruge den som inspiration, når man skal ud at lave politik. Og hvem skal ikke det i disse tider, hvor det bliver mere og mere umuligt at skjule sig for de globale katastrofer, der truer os alle sammen. På den måde bliver bogen solidarisk med den "engagerede" litteratur, der godt ved, at